

Bogusława Drelich-Skulska

Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu

„WARTOŚCI AZJATYCKIE” JAKO PRÓBA STWORZENIA PODSTAW TOŻSAMOŚCI NARODÓW AZJI WSCHODNIEJ

1. Wstęp

Zróznicowane doświadczenia i źródła rozwoju historycznego państw regionu Azji Wschodniej w istotny sposób wpłynęły na heterogeniczność kulturową narodów zamieszkujących ten region świata. Trudno jest jednoznacznie określić precyzyjny podział państw analizowanego regionu na określone kręgi kulturowe. Specyfiką tego regionu jest istnienie wielu języków i dialektów, współistnienie i wzajemne przenikanie się różnych systemów religijnych i narodów.

Burzliwe i zmienne losy gospodarek azjatyckich w drugiej połowie XX w. nie mają sobie równych w dziejach świata. W literaturze przedmiotu powszechne są opinie, iż fundamentalne znaczenie dla przemian i modernizacji gospodarczej w krajach azjatyckich mają czynniki kulturowe. Jednak poglądy dotyczące tej kwestii uległy dwukrotnie całkowitej przemianie w ostatnich czterech dziesięcioleciach. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w., kiedy roczne tempo wzrostu gospodarczego w Japonii, a następnie w kolejnych krajach regionu Azji i Pacyfiku – szczególnie w Korei Południowej, Singapurze, na Tajwanie i w Hongkongu – kształtowało się na poziomie 10%, został obalony od dawna funkcjonujący mit, że azjatyckie kultury nie są w stanie stworzyć warunków do wzrostu gospodarczego. Pojawiły się liczne opinie naukowców i publicystów, którzy mówili o azjatyckim modelu rozwoju i region stał się wzorem do naśladowania dla krajów rozwijających się na świecie. Jednak dekada lat dziewięćdziesiątych to okres kryzysów finansowych i zapaści gospodarczych w krajach Azji i Pacyfiku. Najpierw w Japonii pękła finansowa „bańka mydlana”, a w drugiej połowie dekady serię kryzysów gospodarczych przeżyły kraje Azji Południowo-Wschodniej i Korea Południowa [Pye 2003, s. 362-363]. Tym razem naukowcy i publicyści wyrażają odmienne opinie i wnioski. A mianowicie toczy się ożywiona dyskusja na temat rzeczywistego znaczenia „wartości azjatyckich” w promowaniu zrównoważonego wzrostu gospodarczego.

Sukcesom gospodarczym osiąganym w krajach regionu Azji Wschodniej i Południowo-Wschodniej towarzyszyła na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych również debata nad kierunkiem przemian politycznych we współczesnym świecie. Bardzo ważne stały się pytania dotyczące nie tylko demokratyzacji życia politycznego, legitymizacji władzy, lecz także kwestia tożsamości narodów zamieszkujących analizowany region. W wielu sytuacjach, w wyniku procesów globalizacji zachodzących w gospodarce światowej, dla wielu narodów z regionu Azji Wschodniej oznaczało to powolną okcydentalizację – porzucenie dotychczasowych wartości kulturowych, zanikanie tradycyjnej organizacji społecznej, a co za tym idzie, utratę własnej tożsamości [Jelonek i in. 2005, s. 9-10].

W środowiskach politycznych i naukowych Azji Wschodniej pojawiły się różne koncepcje ideologiczne określane mianem programu „wartości azjatyckich”. Brakuje jednolitego zbioru reguł, które charakteryzowałyby ten program, lecz jego istota koncentruje się na konieczności odrodzenia tradycyjnego systemu wartości – powrotu do azjatyckich „korzeni” tożsamości społecznej. Jako nowa ideologia odradzającej się Azji *koncepcje wartości azjatyckich* zostały ogłoszone przez premiera Singapuru Lee Kuan Yew, a następnie – z wielkim entuzjazmem i zaangażowaniem – podjęte przez przywódcę Malezji Mahatira bin Mohamada.

2. Rozważania o wartościach azjatyckich Mahatira bin Mohamada

W trakcie XXIX Międzynarodowego Zebrania Rady Gospodarczej Basenu Pacyfiku 21 maja 1996 r. w Waszyngtonie, premier Malezji – Mahatir bin Mohamad – wygłosił przemówienie pt. „Debate on Asian Values”, w którym powiedział: „...jestem przekonany, że jednym z zadań pozostających nam do końca tego tysiąclecia jest położenie trwałych fundamentów pod wspólnotę Pacyfiku opartą na przyjaźni, dobrej woli i rozkwicie gospodarczym, jaka zbliży narody basenu Pacyfiku, jego części północnej, południowej, wschodniej i zachodniej. Musimy unikać wykluczenia kogokolwiek i wierzyć, że najlepszą drogą przekonania niewierzących [w możliwość zbudowania takiej wspólnoty] jest utrzymanie kontaktów z nimi i pokazywanie, jak dobre rezultaty przynosi realizacja naszych idei” [Mahatir bin Mohamad 1999, s. 157].

W przywołanym wystąpieniu premier podkreślił, że jego zdaniem istnieją wartości wspólne dla wszystkich ludzi na świecie, lecz zarazem występują w nich różnice. Dodał, iż wartości azjatyckie są bardziej uniwersalne niż europejskie i amerykańskie, co wynika z olbrzymiej liczebności ludności Azji oraz podobieństw do większości mieszkańców Afryki i dużej części Ameryki Łacińskiej. Oczywiście taki punkt widzenia sprzyja liczny polemikom.

Mahatir bin Mohamad [1999] – przywołując badania D. Hitchcocka¹ przeprowadzone w 1994 r. – stwierdził, iż wykazały one, że najbardziej cenionymi w Azji Wschodniej wartościami społecznymi są:

- porządek społeczny i dobra organizacja,
- harmonia w społeczeństwie,
- zapewnienie odpowiedzialności funkcjonariuszy publicznych,
- swoboda wypowiedzi,
- poszanowanie władzy.

Następnie podkreślił, że mimo iż D. Hitchcock zmierzał do odkrycia tego, co jest wspólne dla mieszkańców Azji Wschodniej i Amerykanów, to można wskazać fundamentalne różnice zarówno w wartościach społecznych, jak i w wartościach osobistych. Dla wschodnich Azjatów sześć najważniejszych i najmocniej podkreślanych wartości osobistych stanowiły: wyteżona praca, szacunek dla uczenia się i edukacji, uczciwość, poleganie na sobie, samodyscyplina oraz wypełnianie obowiązków wobec innych. Premier Malezji zdawał sobie sprawę, iż wskazane cechy stanowiące fundament „wartości azjatyckich” nie występują wyłącznie w Azji Wschodniej, lecz w zmienionej konfiguracji mogą one stanowić ośnowę w innych kręgach kulturowych.

Kolejnym wątkiem, który wprowadził Mahatir bin Mohamad do swego wystąpienia, była kwestia autorytaryzmu władzy w krajach Azji Wschodniej. W wielu krajach występuje nadmierne posłuszeństwo wobec władz, które powoduje społeczny czy psychologiczny autorytaryzm, sprzyjający powstawaniu wielu zjawisk negatywnych. Wskazać przede wszystkim należy: głębokie przywiązanie do tradycji, przesądów i magii, zakorzenioną i rozpowszechnioną korupcję, a zarazem tolerancję wobec korupcji.

Mahatir bin Mohamad odniósł się w swoim przemówieniu do demokracji, systemu rynkowego oraz konieczności respektowania praw człowieka wobec wszystkich. Stwierdził, iż każde społeczeństwo powinno mieć możliwość budowania najlepszych dla siebie form i sposobów demokracji, a swobody demokratyczne muszą iść w parze z demokratyczną odpowiedzialnością.

Wskazane przez Mahatira wartości azjatyckie powinny być traktowane z szacunkiem i akceptacją przez przedstawicieli Zachodu. „...Ze spotkania wartości azjatyckich i amerykańskich może zrodzić się pewne zrozumienie i docenianie mądrości każdej ze stron, a nawet szczęśliwe połączenie tego, co mają dobrego, oraz odrzucenie tego, co jest złe, czy wrogie” [Mahatir bin Mohamad 1999, s. 168].

¹ David Hitchcock – były dyrektor do spraw Azji Wschodniej i Pacyfiku Agencji Informacyjnej Stanów Zjednoczonych – przeprowadził w 1994 r. systematyczne badania ilościowe, porównując wartości wschodnioazjatyckie i amerykańskie. Wyniki przedstawił w swojej pracy *Asian Values and the United States; How Much Conflict?* Badania Hitchcocka budzą jednak wątpliwości metodologiczne, ponieważ analizowana próba była niezwykle mała, a respondentami byli wyłącznie przedstawiciele polityków, środowisk naukowych i kręgów biznesowych z siedmiu krajów Azji Wschodniej, co nie sprzyjało ukazaniu rzeczywistego stanu rzeczy.

3. Wartości azjatyckie w badaniach zespołu A.W. Jelonka

Dyskusja dotycząca współczesnego znaczenia wartości azjatyckich w kształtowaniu tożsamości narodowej współczesnej Azji została również podjęta przez polskie środowisko naukowe. W roku 2003 pod kierunkiem A.W. Jelonka studenci z Instytutu Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego wspólnie z Wydziałem Nauk Społecznych Narodowego Uniwersytetu Hanoi, wykorzystując ideę wcześniejszych badań D. Hitchcocka, podjęli się zbadania sytemu wartości studentów uczelni Hanoi.

Podstawą badań był wcześniej przygotowana ankieta, którą wypełniali anonimowi studenci (297 kobiet i 201 mężczyzn) z pięciu największych ośrodków akademickich w Hanoi. Ankiety przeprowadzali wyłącznie współpracownicy z Wietnamu, aby uniknąć ewentualnych zniekształceń w odpowiedziach.

Analiza otrzymanych wyników wskazuje zarówno na istotne podobieństwa, jak i różnice w stosunku do opublikowanych wyników ankiet D. Hitchcocka. A mianowicie, podstawowe wartości osobiste, wywodzące się z tradycji, w tym również konfucjańskiej – we współczesnym społeczeństwie wietnamskim wydają się wciąż zachowane. Jak zauważa A. Jelonek, zasadniczo tradycyjny wzór jednostki zostaje podważony jedynie przez znaczący spadek w postrzeganiu „samodyscypliny” jako istotnej wartości [Jelonek i in. 1995, s. 16-17]. Wynika to z faktu, iż współczesną postawę młodych Wietnamczyków cechuje oczekiwanie gratyfikacji, możliwe dzięki stopniowemu uwalnianiu się rynku spod centralnej kontroli państwa. Oznacza to, iż tradycyjne wartości są uzupełniane nowymi wartościami, charakterystycznymi dla Zachodu, co tworzy nową jakość.

W sferze wartości społecznych analiza wyników ankiet z Hanoi wskazuje na istotne różnice w stosunku do wyników badań D. Hitchcocka. Wartości w jego badaniu szacowane najwyżej to „harmonia” i „porządek w społeczeństwie”, natomiast respondenci z Hanoi wskazali jako wiodące – „prawo wspólnoty” oraz „wolność osobistą”. Oznacza to, że podobnie jak to było w przypadku wartości osobistych, także w sferze społecznej obserwuje się proces wzbogacania tradycji wartościami w rozumieniu zachodnim.

Warto również podkreślić, iż wietnamscy studenci rzadziej wskazywali na znaczenie w wymiarze publicznym takich wartości, jak: harmonia, porządek w społeczeństwie i konsensus, które w społeczeństwie konfucjańskim są zdecydowanie najistotniejsze, a jednocześnie stanowią legitymizację hierarchicznego porządku społecznego. Zdaniem A. Jelonka spadek częstości wskazań tych wartości przez młodych respondentów może oznaczać, iż nie stanowią już one wystarczającej legitymizacji władzy (szerzej zob. [Jelonek i in. 1995, s. 18-22]). Obserwowany w Wietnamie powolny proces budowy społeczeństwa informacyjnego wskazuje, że nie mamy do czynienia ze zderzeniem cywilizacyjnym kultury Wschodu i Zachodu, lecz powinniśmy raczej podkreślać komplementarność oraz wielość i bogactwo wzajemnych relacji, które tworzą nową jakość zarówno w sferze indywidualnej, jak i publicznej.

4. Dyskusja wokół „wartości azjatyckich”

W literaturze naukowej i publicystyce rozważania na temat wartości azjatyckich są prowadzone od wielu dziesięcioleci, a impulsem, który spowodował, iż dyskusja ta rozgorzała w latach dziewięćdziesiątych z większym natężeniem, był, podkreślony już, dynamiczny rozwój gospodarczy „czterech tygrysów” – Tajwanu, Korei Południowej, Singapuru i Hongkongu – w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Boom gospodarczy w tych nowo uprzemysłowionych krajach określono mianem „azjatyckiego cudu gospodarczego”. Utrzymując gospodarcze przywództwo w regionie od początku lat sześćdziesiątych XX w., Japonia dalej utożsamiała ideę azjatyckiej „nowoczesności”, która z kolei sankcjonowała systemy polityczne w azjatyckim sąsiedztwie, w większości autorytarne, z powodu ich zdolności do podtrzymania, a nawet przyspieszenia wzrostu gospodarczego. Wraz z tym pojawił się dyskurs na temat wartości azjatyckich i etyki konfucjanistów.

Najbardziej ogólnie wartości azjatyckie można opisać jako azjatycką strategię negocjacji pozycji w eurocentrycznych poglądach na nowoczesność. Negocjacje te podkreślają zróżnicowanie kultur, społeczności i stadiów rozwoju, zwłaszcza w krajach położonych w regionie Azji i Pacyfiku. Etyka konfucjanistów, z drugiej strony, jest postrzegana jako bardziej konwencjonalny system cech kulturowych odpowiedzialnych za racjonalną organizację struktury gospodarki i organów, które nią zarządzają. Rozwijając to w kontekście wysokiego poziomu stopy oszczędności, silnej etyki pracy, szacunku dla autorytetów, podkreślenia znaczenia kolektywizmu ponad indywidualizm, maksymalizacji czasu pracy itd., dyskurs etyki konfucjanistów nie różni się dalece od Weberowskiej – chociażby w kwestii reprodukcji kapitału. Fundamentalna rola Chin w regionalnym wzroście gospodarczym – w latach dziewięćdziesiątych XX w. oraz obecnie – stanowi żyzny grunt pod korelację pewnych kulturowych wartości względem kapitalizmu. Nauki konfucjanizmu wyparły protestantyzm, a moralność społeczna koncepcję indywidualizmu (choćby zbyt daleko idące porównania wydają się niektórym wyolbrzymione, od kiedy oryginalne tezy Webera dotyczące kapitalizmu określiły „kluczowe przyczyny ekspansji kapitalizmu”). Konfucjanizm zaoferował historyczną, specyficzną alternatywę w odpowiedzi na inne formy kapitalizmu rozpatrywane przez pryzmat różnych kultur [Wei-Ming Tu 1996, s. 3-4]. Dla innych takie wartości jak oszczędność, zapobiegliwość, samopomoc oraz pragmatyzm, lokujące się pomiędzy dziewiętnastowieczną kulturą wiktoriańskiej burżuazji a dwudziestowiecznym neokonfucjanizmem, mogą wskazywać na absorpcję znanych już treści związanych z teorią kapitalizmu czy ideą kolektywizmu oraz polityczny i społeczny opór/sprzeciw wobec udziału liberalnego indywidualizmu w globalnym kapitalizmie, osadzający azjatyckie wartości mocno w kontekście politycznym. Uczeni są zgodni co do tego, iż wartości azjatyckie oraz etyka konfucjanistów mają wpływ na kształtowanie

strategii gospodarczych i politycznych w poszczególnych państwach regionu Azji i Pacyfiku, lecz określenie stopnia tego wpływu jest bardzo trudne [Chong 2002].

Wpływ azjatyckich wartości jako monolitycznego konceptu na miriady kultur w Azji jest głęboki, podobnie także etnocentryczność konfucjanizmu w Singapurze, wyspie pod dominacją islamską. Od czasu wystąpienia z Federacji Malezji w 1965 r., Singapur rozpoczął budowę własnej tożsamości narodowej. Wartości azjatyckie, etyka konfucjanizmu, zostały rozwinięte i przeniesione na szczebel dyskusji narodowej z dwóch powodów. Po pierwsze, jako przeciwwaga dla wpływów kultury globalnej i towarzyszący temu wpływ na zachowanie poczucia tożsamości i dziedzictwa; po drugie, jako seria podejmowanych działań politycznych, przeciwdziałających ideologiom liberalnym, skierowanym przeciw *status quo* Singapuru. Najbardziej hegemoniczna pozycja w tworzeniu tożsamości narodowej tego kraju przypada jednak konfucjanizmowi [Chong 2002].

Termin „wartości azjatyckie” sam w sobie wzbudza sceptycyzm. Idea, aby niezliczona ilość narodowych i rdzennych kultur, od Indonezji poprzez Koreę i Hongkong do Indii, posiadała wspólny cel, z definicji nie ma szans na obronę. Jednak w licznych publikacjach podkreśla się, iż u podstaw tworzenia „wartości azjatyckich” leżą następujące założenia: proces gloryfikowania praw społecznych nad prawami indywidualnymi, dobra gospodarczego nad dobrem człowieka i przedkładanie autorytaryzmu ponad liberalną demokrację, co rozpoczyna proces kreowania ideologii, która sprzyja interesom klasy rządzącej. Dwa najsilniejsze głosy poparcia dla wartości azjatyckich w Południowej Azji reprezentują minister Singapuru – Lee Kuan Yew oraz premier Malezji – Mahathir bin Mohamad. Użycie przez nich tego terminu oznacza azjatycką alternatywę dla nowoczesności Zachodu: „kultura” azjatyckiej cywilizacji podejmuje wyzwanie eurocentrycznej nowoczesności i dzięki temu uprzemysłowienie i rozwój gospodarczy mogą zostać osiągnięte przez rząd autorytarny [Boo Teik Khoo 1999].

Podstawowe założenia wartości azjatyckich różnią się od etyki konfucjańskiej, pomimo iż wiele zagadnień się pokrywa. Wartości azjatyckie kładą nacisk na wspólną i regionalną tożsamość jako odpowiedź na zróżnicowanie kulturowe i etniczne południowo-wschodniej Azji. Problematiczna konstrukcja wizerunku narodowego w obliczu niejednorodnej historii narodów i wartości kulturowych pozostaje stałym źródłem politycznej i etnicznej niestabilności w regionie. Tłumacząc sens wspólnej tożsamości, opis wartości azjatyckich jest odwołaniem się do partycypowania w kolektywnej świadomości wielonarodowej „azjatyckiej” społeczności. W celu przezwyciężenia tego geograficznego rozproszenia wartości azjatyckich w ramach południowo-wschodniej Azji należy ostatecznie postawić na przeplatające się historie, kultury oraz wspólne doświadczenia krajów wynikające z przyjętej strategii industrializacji i strategii rozwoju gospodarczego. Indywidualne wyobrażenie o członkach tego społeczeństwa istnieje niejako w osobach posiadających to samo pochodzenie, ale jest postrzegane jako połączenie doświadczenia

determinowanego dziedzictwem kolonialnym narzuconych tożsamości poszczególnych formacji etnicznych z pewnością płynącą z sukcesów ekonomicznych w latach sześćdziesiątych, siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w., kiedy to zanotowano wzrost inwestycji zagranicznych, oraz wiarą w siebie podsycaną ideami ery postmodernistycznej. Bardziej niż „wykreowane wspólnoty”, gdzie wszyscy członkowie społeczeństwa nigdy się nie spotykają, ale nadal są w stanie funkcjonować jako wspólnota dzięki wyobrażonemu obcowaniu, azjatyckie wartości polegają na idei wspólnoty, która pasuje do procesu budowania narodu.

Konstrukcja narodowości i narodowej tożsamości opartej nie wyłącznie na pochodzeniu czy samej religii, ale także na wspólnotowości pomimo zróżnicowania, nabiera szczególnego znaczenia w Singapurze, gdzie społeczeństwo jest bardzo zdywersyfikowane etnicznie. Opis wartości azjatyckich różni się oczywiście w zależności od państwa. Indonezja, Japonia czy nawet Tajwan i Hongkong nie są aż tak zagorzałymi zwolennikami tego postrzegania, jak ma to miejsce w przypadku Malezji czy Singapuru, ponieważ we wspomnianych krajach mamy do czynienia z narodami – w znacznej mierze – mało zróżnicowanymi pod względem etnicznym.

5. Podsumowanie

Koncepcja wartości azjatyckich promowana jest współcześnie przez elity naukowe i polityczne w krajach regionu Azji Wschodniej jako program, którego istota koncentruje się na konieczności odrodzenia tradycyjnego systemu wartości – powrotu do azjatyckich „korzeni” tożsamości narodowej. Zdaniem wielu promotorów tej koncepcji stanowi ona przeciwwagę dla cywilizacji Zachodu, a jednocześnie jest osnową dla stworzenia i uzasadnienia azjatyckiego modelu rozwoju gospodarki i społeczeństwa w globalnym świecie.

Literatura

- Chong T., *Asian Values and Confucian Ethics: Malay Singaporeans Dilemma*, „Journal of Contemporary Asia” 2002 vol. 32 nr 3.
- Boo Teik Khoo, *The Values(s) of a Miracle: Malaysian and Singaporean Elite Constructions of Asia*, „Asian Studies Review” 1999 vol. 23 nr 2.
- Jelonok A.W. i in., *Wartości azjatyckie – jako platforma polityczna i przedmiot badań socjologicznych*, [w:] *Azja – Pacyfik*, Tom VII (2004), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005.
- Mahatir bin Mohamad, *Rozważania o wartościach azjatyckich*, [w:] *Azja – Pacyfik*, Rocznik, Tom II (1999), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1999.
- Pye Lucian W., *Wartości azjatyckie: od efektu dynama do domina?*, [w:] *Kultura ma znaczenie*, red. L.E. Harrison, S.P. Huntington, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2003.
- Wei-Ming Tu, *Confucian Traditions and East Asian Modernity*, Harvard University Press, Cambridge 1996.

„ASIAN VALUES” AS AN ATTEMPT TO CREATE THE BASIC IDENTITY OF EAST ASIAN NATIONS

Summary

In general, „Asian values” are described as the Asian strategy of negotiations over the position in the eurocentristic views upon modernity. The negotiations emphasise a diversity of cultures, communities and development stages, especially in the case of countries of the Asia-Pacific region.

Nowadays, the idea of “Asian values” is most promoted – by the academic and political elites in the countries of East Asia – as a programme aimed at the resurgence of the traditional value system – the return to the Asian roots of national identity. In the opinion of many promoters of this idea, it is a counterweight to the Western civilization as well as it is the groundwork for the creation and justification of the Asian model of economic and social development in the world.